

Farvív.¹ 1. Az utóbbi évek publicisztikájában gyakran találkozhatunk a *valaki vagy valami farvizén evez/evickél/hajózik* kifejezéssel (az igei komponens még több más, hasonló jelentésű ige is lehet). Hogy mi az a *farvív*, nem derül ki sem egy-, sem kétnyelvű, sem régebbi, sem újabb, sem általános, sem speciális szótárainkból: hiába böngésszük át a magyar kezdésű lexikográfiai munkáknak a *fardagály*-tól a *farzsábá*-ig terjedő tartományát, egyikükben sem szerepel ez a szó. Ezek után természetesen már nem meglepő, hogy az idézett kifejezés sem található meg szótárainkban. Negatív eredménnyel zárult a *farvív*, illetve a *farvizén* keresése a Magyar Történeti Szövegtárban is (www.nytud.hu/hhc). Mivel tehát a szótárakra nem támaszkodhattam, példáimat az internet segítségével gyűjtöttem, ezért a gyors visszakereshetőség érdekében az internethivatkozásokat adom meg, amelyekből azonban annyi az ezzel az eszközzel nem élő olvasó számára is többnyire kiderül, hogy mely papíron is olvasható sajtótermék elektronikus változatáról van szó; a gyűjtés 1992 első hónapjaiban (január—március) történt. Íme néhány példa legkülönbözőbb tárgyú, irányultságú és legkülönbözőbb színvonalú sajtótermékekből (a helyesírási és a sajtóhibákat nem javítottam, mivel ezek is jellemzik az adott orgánomot, az ékezetek rajzolatát szükség esetén azonban normalizáltam: $\delta > \delta$, $\acute{u} > \acute{u}$ stb.):

- (1) *Úgy tűnhet, hogy Szabó Zoltán csupán a mozgalom farvizén hajózott, vagy úgy is esetleg, hogy kívül állt („túlnőtt?”) az egészen, már 1945 előtt is.* (http://www.hungary.com/magyarszemle/archivum/9_5-6/4.html)
- (2) *A szabadság farvizén a gyűlöletkeltők is behajóztak a nyilvánosságba, sokkolva ezzel a társadalom és a közélet mértéktartó rétegeit.* (<http://www.es.hu/0044/publi.htm>)
- (3) *Az értékes irodalom farvizén szívósan nyomul a talmi is.* (<http://internetto.sopron.hu/article.php?id=649>)
- (4) *És kit nem szerettél? Ron Harpert. Nagyképű, ellenszenves játékos, aki abból él, hogy Jordan és Pippen „farvizén” evickél.* (http://www.sulinet.hu/eletmod/tavaszi-szunet/web_kesz/Umszki/ci.html)
- (5) *Hazai vizeken a mindenkori kormányok egy ideig manőverezhetnek a tőke farvizén, de amikor a multinacionális társaságokkal kerülnek szembe, esélyük sincs a politikai akarataik érvényesítésére szakszervezeti támogatás nélkül.* (http://www.edosz.hu/husos/98/6/98_06_01.html)

¹ Ezúton is köszönetet mondok mindazoknak, akiken dolgozatom ötletét „teszteltem”, illetve akik dolgozatomat kéziratban olvasták és megjegyzéseikkel, tanácsaikkal, adatközléssel munkámat segítették, különösen Gerstner Károlynak, Hollós Attilának, Janurik Szabolcsnak, Jászay Lászlónak, Nagy Lászlónak, Nyomárkay Istvánnak, Péter Mihálynak, Ráduly Zsuzsannának, Tatár Bélának, Umann Kornélnak, Vig Istvánnak és Zoltán Zsófiának.

- (6) *Ez számomra fontos ismérve annak, hogy az áltudomány se tudta megtörni a tudomány tekintélyét, hanem annak a farvizén igyekszik magának pozíciókat szerezni.* (<http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/2000/0037/tud/tud.html>)
- (7) *Az új hullám legszerencsésebb és legismertebb darabja talán az Óh, Abdul! fantáziánéven futó Axe-reklám, amely kétségtelenül a Viagra-hype farvizén evez, ki tudja, hova.* (<http://www.sc.bme.hu/kozhir/archivum/50/2/07.html>)
- (8) *Szerintem ha Félix, és a Polish továbbra is kooperálnak, akkor együtt sokra vihetik. Félix a Polish farvizén evezve nemzetközileg is ismertebb lehet.* (<http://www.profiboksz.hu/discus/messages/4/305.html?1004013558>)
- (9) *Az igazat megvallva, én azt hiszem, ez a film jó alaposan el lett kapkodva. Az utómunkálatoknak sem látom semmi nyomát, olyan az egész mintha a Hatodik érzék farvizén, lassan elénk sodródott volna ez a tákolmány. Nem erre a hajóra vártam, és csak remélhetem, hogy Shyamalannak sem ment el végleg a hajó...* (<http://www.relax.hu/filmkritika.php?id=599>)
- (10) *„A férfiak farvizén hajózgattunk előre, nem is lehetett más a célunk” — mondotta Faragó Tamás. Ezen a világbajnokságon pedig már ott tartottunk, hogy mindenki őket leste, a hajós példánál maradván: mindenki lehorgonyzott mellettük.* (<http://makosteszta.sote.hu/~kataca/sport/verseny/fukuoka/ns20010730b.html>);
- (11) *El kell dönteni, minek nézzük a klaszszikust: élő vagy holt színháznak? A magunkra ismerés lelkiismeret-ébresztő, lázító kihívásának, vagy öntetszelgő, bágyadt múltidézésnek, amely békésen elringat a hagyomány farvizén?* (<http://www.nepszabadsag.hu/Archiv/Doc.asp?SID=1&IID=13&CID=40&AID=1235>);
- (12) *Cecilnek igaza van, amikor azt írja, hogy Robespierre a hajójának farvizén később nem csupán Napóleont hozta maga után, hanem ugyanígy Sztálint is [...]* (<http://www.geocities.com/ultradextra/metter.html>);
- (13) *És még csak annyi történik, ha netán nem jut be az RMDSZ a parlamentbe, hogy „akkor kútba esik az Iliescuékkal való alkudozás, ergo nem sikerül majd az RTDP farvizén beóllázkodni a hatalomba, s jó néhány zsiros funkciótól esik el így a pártelit”.* (<http://www.hhrf.org/szabadsag/archivum/2000/0okt-16.htm>);
- (14) *Enrique bebizonyította, hogy nem csak édesapja hírnevének farvizén tud evickélni, hanem saját képességei is sikerre viszik.* (<http://www.magazix.hu/stat/szabaido/cdajanlo.html>);
- (15) *Érthetetlen, hogy egy olyan világban, ahol amúgy is túl sok a Radiohead farvizén futó zenekar [...], egy ilyen egyéni, saját stílussal és hangzással rendelkező szerző előadó, mint Neil Hannon, be akar állni a sorba [...].* (<http://www.szekszardiest.hu/konnyu/?hirek&id=887>);
- (16) *Számomra a világ legnagyobb rejtélyei közé tartozik, amikor egy magyar multikiadó egyszer csak egy olyan produkciónak ad nagylemeznyi lehetőséget, amelyik nem a magyar mainstream farvizén túr előre [...].* (<http://www.elevenhold.hu/egyuttess/tallozo.html>);
- (17) *A már említett, náluk sokkal fiatalabb Green Day és Offspring sikere farvizén a Rancid is bejuthattatta videóit [feltehetőleg olv.: bejuttathatta videóit] az MTV-be, inentől kezdve pedig már csak várniuk kellett egy kicsit, hogy dőljön a pénz bankszámláikra.* (<http://www.origo.hu/mp3/aheteloadoja/000114rancid.html>).

Egyes példákban a *farvizén* már-már névutóként viselkedik, mint sok más „névutószerepű szó” (vö. BALOGH JUDIT, A névutó. In: Magyar grammatika. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000. 261):

- (18) *Az elvben erőszakmentes polgárjogi mozgalmon belül vagy annak farvizén egyre nagyobb befolyásra tettek szert a militáns fekete nacionalisták [...].* (<http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/11/16.htm>)
- (19) *Az alapító valóban kivívta jogait, de hát mégsem olyan jogokat vívott ki, mint hogy a feketék is ülhessenek a fehérek közé a buszon, vagy ne vigyék el a fiúkat Vietnamba, hanem ezek farvizén azt, hogy óriási üzletet csinálhasson a — Flynt korában hardnak számító, ma már igencsak szoft — pornóból.* (<http://index.hu/kultur/media/hustler/?print>)
- (20) *A h2g2.com név nem pusztán azért született, mert a thehitchhikersguidetothegalaxy.com kissé kényelmetlen lenne, hanem rengeteg pornó-site keletkezne a „farvizén”.* (<http://www.chipmagazin.hu:8080/inethirek/galaxisutikalauz.htm>)
- (21) *Ami undorító, az a most felbukkanó sok legjobb barát, a haverok, akik ostoba tragédiájának farvizén, a semmiből előlibegve mohón lecsapnak a nagy lóvé lehetőségére.* (<http://www.kontextus.hu/sarkitasok/karsai4.html>)
- (22) *A program logikája az, hogy az oktatási intézmények pedagógiai programjuk és helyi tanterveik elkészítése során egyúttal felkészülnek a korábban ismeretlen mértékű szakmai önállóságban rejlő lehetőségek kihasználására, s a tantervi reform „farvizén” — nem kis részben a NAT pedagógiai modernizációs üzeneteit követve — kísérletet tesznek munkájuk pedagógiai megújítására is.* (<http://www.meh.hu/nekh/Magyar/rado.htm>)
- (23) *Szurdi Miklós kalandfilmje, a Vademberek a pszichológiai thriller farvizén borzolja a kedélyeket, amihez a forró nyár és a még forróbb, megzakkant lelke adja a ritmust.* (http://www.westel900.hu/talalkozasok/5_06/08.html)
- (24) *Lehet-e büszkén és délcegen mások farvizén híressé lennem?* (http://www.ekt.hu/08Archivum/bizalmatlansagi_mb.html)
- (25) *A France-Soir elemzése szerint számos ország, amely nagy tapssal üdvözli az amerikai visszacsapást kilátásba helyező megnyilatkozásokat, régi számláit kívánja rendezni az amerikai akciók farvizén.* (<http://www.mno.hu/index.mno?cikk=33420&rvt=3&pos=240>)
- (26) *A régi siker farvizén* (cikk címe; <http://www.lap.szin haz.hu/html/2001januar/himnusz.shtml>)
- (27) *A tőzsde farvizén* (cikk címe; <http://www.bankestozsde.hu/ex9830/otc.htm>)
- (28) *Az Ezüsthajó farvizén* (cikk címe; <http://politikaforum.hu/index.phtml?oldaltyp=lapszemle&ccid=10013491&kezd=765>)

Az eddigi példákban az a közös, hogy a *farvizén* mindenütt átvitt értelmű használatban fordul elő bennük. Konkrét jelentésben csupán egyetlen, mégpedig éppen szépirodalmi szövegben találtam meg a kifejezést:

- (29) *A hatyú evezett csak, orrát magasra tartva, / farvizén tovaringott nyugat felé a sajka.* (John Ronald Reuel Tolkien: Bombadil csónakba száll. Tótfalusi István fordítása; <http://www.extra.hu/volgyzugoly/bombadil2.html>)

Egyes példákban (4, 20, 22) a szerzők idézőjelbe teszik a *farvizén* kifejezést, amivel valószínűleg annak újdonságára vagy az adott összefüggésben szokatlan, átvitt értelmű használatára utalnak. Biztos, hogy nem régi keletű ez a kifejezés a magyarban, ha még szótárázva sincs. A kifejezés egyes használói szemmel láthatóan meg vannak győződve róla, hogy valamilyen hajózási szakki-fejezést használnak képletes értelemben (vö. 9—10). Ennek ellenére az internet segítségével összegyűjthető anyagban még véletlenül sem fordul elő a *farvíz* szó vagy a *farvizén* szóalak hajózási

szakszövegben. Úgy látszik tehát, hogy a kifejezés használói a hajózási szaknyelvből származónak tartanak egy olyan állandósult szókapcsolatot, amely talán mégsem szaknyelvi eredetű.

Maga a *farvíz* egyébként alapalakban rendkívül ritkán fordul elő. A világháló magyar oldalain a fentebb jelzett időszakban mindössze háromszor talákoztam vele. Ezeket érdemes közelebről is szemügyre venni.

Egyszer a *farvíz effektus* szókapcsolatban találtam rá, amely nyilvánvalóan a *valakinek a farvizén evez/nyomul* frazeologizmus alapján jött létre:

- (30) *Most egy kicsit gonoszkodom. Nincs e mögött egy „farvíz effektus”? Hogy ezen a néven könnyebb esetleg? Ez a név már sikeresen bevezetett az elődök által.* (<http://www.mutf.hu/mutfi/05/csashow.htm>)

Konkrét jelentésben is előfordul egyszer, mégpedig megintcsak egy szépirodalmi szövegben:

- (31) *Többnyire rajokra szakadtak, ugyanis eredendően csoportokban úsztak, úgy nyolcasával-tizesével (tucatnyi gárda volt: micsoda tömeg!), bár a farvíz hullámzása meg a hajótörzs ismételt emelkedése-lezuhanása miatt óvatosan tájékozódva, de azért sohasem túl messzire lemaradva.* (Zsávolya Zoltán: Hollandi bolygó. Részlet a regényből 6: Ködnépség a kedély láthatárán; http://www.iv.hu/993_Zsavolya.html =Az Irodalom visszavág 99/3)

Ugyanitt előfordul a *farvízben* szóalak is, szintén konkrét jelentésben:

- (32) *És akkor: a ködfigurák, ezek a hajó előtt átmeneti célképzetként feltűnő-elfoszló feminin jelenések, a tovább úszó jármű oldalától elrebbenő vagy ahhoz hozzáütődő, a farvízben lubickoló, alámerülő, onnan kibukkanó, elmaradhatatlanul kísértő- és varázsosan kísértő testek. Mintha szirének... (uo.)*

Végül talákoztam a szóval egy eszmefuttatásban az „Eseményhorizont” című paratudományos honlapon, ahol ugyan a *farvíz* terminus technicus, de korántsem hajózási. Hogy lássuk, miről is van szó, egy kicsit tágabb szöveggörnyezetben idézem itt a *farvíz* szót:

- (33) *A toronyzónában végighúzódo primer időszál a jelenpont haladási útvonala, mely egészen a tachion fenékszónájának középpontjáig nyúlik visszafelé a múltba. A fenékszónában ismét egyszeresre csökken az időszűrőség, mert annak origójából nem vezet tovább időszál. Vagyis nincsenek régebbi, nagyobb múltszférák mögötte. Ezért a fenékszóna bármely belső és felületi pontjához ismét csak egy gömb rajzolható érintőlegesen. A toronyzónát kitöltő időközeg neve toronyvíz, a fenékszónát kitöltő pedig farvíz. Ezek együttesen alkotják a tachion múltterét, melyet a misztikában „az Isten háta mögötti helynek” is nevezünk.* (<http://esemenyhorizont.zona.hu/2001/tartoman.html>; ugyanott színes ábrán is látható a *farvíz* elhelyezkedése a „rendszerben”).

Itt biztosak lehetünk abban, hogy ebben az összefüggésben a *farvíz* a 'fenék' jelentésű *far* és a *víz* összetételéből jött létre, viszont ezen a szigorúan „tudományos” *farvizén* nem evickél senki, így kifejezésünk eredete szempontjából zárójelbe tehető.

A használók többsége azonban, mint említettem, inkább hajózási szakkifejezésnek gondolja a *farvíz* szót és a *valakinek a farvizén evez* stb. kifejezést, mert amint láttuk, vagy ilyenként használja szépirodalmi szövegekben (29, 31—2), vagy tovább szövi a „hajós” képet (9—10). E sorba illeszkedik a *farvíz* említése egy a nyomtatott sajtóban talált példában:

- (34) [...] Magyarország Panama zászlói alatt hajózik. Létezhetetlen, hogy a gyöngyösi választási csalás fodorozza a farvizet, de ez egyetlen közjogi méltóságot sem nyugtalanít. (Molnár Tamás: Panama partjai felé hajózva: Magyar Nemzet 2002. április 25. 6.)

Hangsúlyozom azonban, hogy sosem valódi szaknyelvi szövegkörnyezetről van szó, csupán a szerzők hiszik (és/vagy akarják az olvasókkal elhíttetni), hogy valamilyen vérbeli hajózási szak kifejezést használnak ritkábban konkrét, többnyire azonban átvitt értelemben.

A hajózás, pontosabban a kenusport — állítólagos — szakkifejezéseként egyetlen tudósításban találkoztam a *valakinek a farvizén evez* fordulattal. Íme a történet egyik változata:

- (35) Kolonics egyik ellenfele, a cseh Martin Doktor mégis indulhat a kenu 500 méteres döntőben. Bár korábban kizárták, a fellebbviteli bizottság szerint a videófelvétel nem használható fel bizonyítéknak. Marton [!] Doktor előfutámban elért második helyét a német csapat óvta meg. Azt állították, hogy a szám atlantai olimpiai bajnoka a német kenus farvizén evezett, vagyis a megengedettnél jobban megközelítette a bolyafolyosó szélét (legalább öt méteres távolságot kell tartani a szabályok szerint). (http://www.lyss.hu/gyujto/olimpia/hirek/kajakkenu/0929_martindoktor.shtml)

Egy másik leírás szerint azonban nem a másik *farvizén*, hanem annak *oldalvizén* való evezést kifogásolták:

- (36) Nagy bajban van Martin Doktor. A kenu egyes második előfutámát követően a német induló, Dittmer feljelentette a csehek olimpiai bajnokát, mondván, megsértette az úgynevezett „ötméteres” szabályt. Eszerint, egyik versenyző sem közelítheti meg a másikat öt méternél jobban, elkerülendő, hogy annak oldalvizén utazzék. Mint mondják, a kilenc méter széles pályák elég tágasak ahhoz, hogy az ember ne menjen fél méternél közelebb a bójához, akkor ugyanis óhatatlanul megsérti a regulát, ha azt vesszük, hogy a másik pályán a delikvens középen, azaz a bójától egyaránt négy és fél méternyire siklik. A protestáló [!] szerint Doktor úr vétkezett e parancsolat ellen, a versenybíró pedig helyt adott a panasznak, és kizárta a címvédőt. Aki természetesen fellebbezett, az ICF (Nemzetközi Kajak-kenu Szövetség) döntőbizottsága azonban szerda este nem tudott határozni, minthogy az egyik koronatanú „elpárolgott”. A versenyzőket követő két motorcsónakon ülő bírók közül ugyanis csak az izraelit lelték a helyszínen, az ausztrál „belevesztett” Sydneybe, hiába kíséreltek a megtalálásával. Amitalán [!] Doktor malmára hajthatja a vizet — ami nem farvíz —, hogy a futam közben egyik bíró sem emelte a magasba a piros zászlót, azaz elvileg nem látták a szabálytalanságot. Aztán hogy a magas ítélőszék előtt mit mondanak, megint más kérdés — a főtárgyalás mindenesetre csütörtök reggel nyolcra tüzetett ki. Feltéve, ha helybéli emberünk addig előkerül. (http://www.asport.hu/index.cgi?template=as_cikk.html&art_id=3721)

Most akkor itt *farvízről* volt szó vagy sem? E helyütt persze nem a kenusport szabályait akarjuk értelmezni, hanem a *farvíz* szó eredetét megfejteni. Úgy tűnik, hogy e két hosszabban idézett tudósítás rávezet bennünket a megoldásra, mert kirajzolódik belőle, hogy mi nem a *farvíz*. Tehát a szóban forgó szituációban nem *farvízről* van szó, ha az elvont értelmű használatból is kikövetkeztethető, közkeletű értelmezésből indulunk ki, abból tudniillik, hogy a *farvíz* a *far* + *víz* szavak összetételéből keletkezett, eredeti jelentése pedig 'a hajó fara mögötti víz' lenne (ném.

Kielwasser, ang. *wake*). A versenyzők ugyanis egymással párhuzamosan futó pályákon haladnak, ami kizárja, hogy egymás mögött haladhassanak. Viszont igenis *farvíz*ről van szó, ha a tudósítási tényállásnak megfelelően a *farvíz* szón ezt a minden versenyző számára garantált, öt méter széles, szabad, zavartalan haladást biztosító 'vízi folyosót, hajóútat' értjük, vagyis azt, amit németül *Fahrwasser*-nak, hollandul *vaarwater*-nak, oroszul (a hollandból) *фapвáмep*-nek hívnak.

Véleményem szerint tehát eredetét tekintve a *farvíz* csak látszólag a magyar *far* + *víz* szavak összetétele, valójában egy germán—magyar hibrid: a német *Fahrwasser* vagy esetleg az oroszon keresztül a holland *vaarwater* részleges fordításával keletkezett féltükörszó. Más kérdés, hogy az így létrejött *farvíz* a magyar *far* (amely többek között 'hajófar' is) beleértése folytán valamiféle szakzerű hajózási kifejezésnek tűnhetett a laikus nagyközönség szemében. A beleértés (vö. HADROVICS LÁSZLÓ, Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Akadémiai K., Bp., 1992. 76—7) mechanizmusára nézve idézek egy részletet az evezőssport kiváló ismerőjének, Umann Kornélnak a *farvíz* esetleges szaknyelvi használatára vonatkozó kérdésemre 2002. február 10-i elektronikus levelében adott válaszából: „Nem tudom, hogy a *farvíz* szót jómagam valaha is használtam-e, de azt hiszem, pontosan tisztában vagyok a jelentésével.” Ennek illusztrálására idéz saját, vizitúrával kapcsolatos munkájából (http://www.umann.com/vizitura/Talal1koza1s_hajo1val.html): „A hajók hátsó felét 60 méterre kell elkerülni. Amíg ifjú voltam és bohó, én is szívesen potyáztam uszályok mögött. Tudvalévő, hogy a hajócsavar eltolja a vizet hátrafelé, de ha a hajó uszályokat vontat, akkor azok mögött van akkora szívóhatás, hogy szinte evezés nélkül a nyomukban maradhatunk.” Majd levelében hozzáfűzi: „Tehát egy vontatott uszály *farvizén* kényelmesen lehet csónakkal evickélni/evezni/nyomulni előre.” Ez a nyilatkozat szempontunkból két lényeges információt tartalmaz: 1. ha egy tapasztalt evezős nem emlékszik arra, hogy használta-e valaha is a *farvíz* szót, akkor az nyilván nem szakszó; 2. rámutat arra, hogy milyen könnyű beleképzelni ebbe a szóba azt a jelentést, amelyet amúgy a szaknyelvben, mint látni fogjuk, a *hajósodor*, a *hajó sodrása* és a ném. *Kielwasser*, or. *кильвáмep*, ang. *wake* több más megfelelője hordoz.

2. A közeg, amelyben a *farvíz* keletkezett, véleményem szerint nem lehetett más, mint az, amelyben ma is előszeretettel használják: a publicisztika. Mindenütt másutt nem egyéb, mint „versunkenes Kulturgut”, tehát fentebb idézett (sikertelen) szaknyelvi használati kísérlete (34) a publicisztikából „szivárgott le”; szaknyelvi jellege minden jel szerint csak látszat (vagy a publicisztikaihoz képest másodlagos), legalábbis ennek az ellenkezőjére nincs adatunk. Ha ez így van, akkor hasonlóképpen nem valódi szaknyelvi, hanem csak másodlagos, publicisztikai „ihletésű” lehet a *farvíz* néhány idézett szépirodalmi előfordulása is (29, 31—2). Márpedig ha a publicisztika volt az a közeg, ahol a *farvíz* a magyarban létrejött, és ahonnan a szót tartalmazó kifejezések szárnyra keltek, akkor a szó és a kifejezések forrásaként az orosz *фapвáмep* is komolyan szóba jöhet.

Mivel a *farvíz* szóalak rendkívül ritka előfordulásainak egy része is a sokkal gyakoribb *valaki* vagy *valami farvizén evez/evickél/hajózik* (stb.) frazémán alapuló játékos szóelvonás (30, 36), arra kell gondolnunk, hogy ebben az esetben ez a felemás szókölcsonzés csak kísérő jelensége valamely idegen szólás átvételének. A németben a *Fahrwasser* több szólásban is szerepel, ezek közül formai és jelentéstani szempontból az *in jemandes Fahrwasser schwimmen/sekeln* 'vkinek a hatása, befolyása, gyámkodása alatt áll, vkinek a nézeteit kritikátlanul követi' (Duden: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. Bibliographisches Institut, Mannheim—Wien—Zürich, 1976—1981. 2: 787, 'híven követ vkit, vkinek a nyomdokain halad' (HALÁSZ ELŐD, FÖLDES CSABA, UZONYI PÁL, Német—magyar nagyszótár. Akadémiai Kiadó, Bp., 1998. 528). Ha veszünk például egy ilyen mondatot az 1960-as évek keletnémet sajtójából: „Die Gewerkschaften wollten nicht *im Fahrwasser der Partei segeln*” (Duden: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bearbeitet von GÜNTHER DROSDOWSKI und WERNER SCHOLZE-STUBENRECHT. Dudenverlag, Mannheim—Leipzig—Wien—Zürich, 1992.

[= Duden, Bd. 11] 190), akkor azt alighanem stilisztikailag is korrektül fordíthatnánk ma így magyarra: „A szakszervezetek nem akartak *a párt farvizén evickélni*”, vagyis ’annak gyámkodása alatt működni’. Nem tudni, hogy ez a szólás a németben mióta használatos, a legutóbb hivatkozott német frazeológiai szótár legkorábbi adata 1954/55-ből való, a Grimm-szótárban pedig ez a kifejezés még nincs meg (GRIMM, DtWb. 3: 1266), tehát valamikor a XIX. és a XX. század közepe közötti száz évben keletkezhetett. A magyar szólás korát még ennyire sem tudjuk behatárolni, de teljes szótárazatlansága miatt feltehető, hogy fiatalabb a német megfelelőjénél, így időrendi akadály a sincs annak a feltételezésnek, hogy esetleg ez a német kifejezés rejlik a magyar *valaki vagy valami farvizén evez/evickél/hajózik* mögött.

A magyar publicisztika — különösen a politikai publicisztika — nyelvében a német mellett az orosz hatással is számolni kell. Az oroszba maga a *фарватер* ’(kijelölt) hajózóút’ szó a tengerezési terminológia sok más elemével együtt Nagy Péter korában a hollandból került, első ismert előfordulása 1707-ből való (П. Я. ЧЕРНЫХ, Историко-этимологический словарь современного русского языка I—II. «Русский язык», Москва, 1993. 2: 303; vö. VASMER, RussEtWb. 3: 202). A magyar kifejezés eredete szempontjából természetesen itt sem elsősorban maga a szó, hanem a vele alkotott olyan orosz szólás lehet az érdekes, amelynek átvétele során létrejöhetett ez a fél(re)-fordítás. Van is ilyen az orosz politikai publicisztikában: *плыть/идти/быть/находиться в фарватере кого-л./чего-л.* ’vkihez/vminek a példáját követi, vkihez/vmihez igazodik’ (KISS LAJOS [főszerk.], Orosz—magyar nagyszótár. Scriptum Kiadó [CD-ROM]). Egyes lexikográfiai források a XX. század közepére teszik a kifejezés megjelenését (Л. М. БАШ и др., Современный словарь иностранных слов. «Цитадель», Москва, 2000. 792), és valóban benne van már az Ušakov-féle négy kötetes orosz értelmező szótárban (1935—1940). Itt a *фарватер* címszó második, átvittnek minősített jelentését a szótár szerkesztői így értelmezik: „vkihez/vminek a befolyási, vonzási övezete, amely valamely párt, valamely állam politikai irányvonalát megszabja, főleg az alábbi kifejezésekben: *плыть (находиться, быть) в фарватере кого-чего.* или *чьей политики* (könyvnyelvi)” (Словарь русского языка I—IV. Под ред. Д. Н. УШАКОВА. 4: 1059), tehát a *фарватер* szónak ezt az átvitt jelentését a szerkesztők tulajdonképpen a frazeologizmusból absztrahálják. Ennek nyomán szerepel a szólás az Ožegov-féle orosz értelmező kéziszótárban, amelynek első kiadása 1949-ben jelent meg (az 1952. évi 2., javított kiadást használtam), mégpedig szintén könyvnyelvi kifejezésként minősítve és kimondottan politikai szövegkörnyezetben: *плыть или быть в фарватере кого-чего-н.* или *чьей-то политики* ’vkihez/vminek a hatása, befolyása alatt lenni’ (С. И. ОЖЕГОВ, Словарь русского языка. Москва, 1952². 785). Valamivel korábban, az 1920—30-as években író A. Makarenkótól idézi a kifejezést az orosz—bolgár frazeológiai szótár, bár ott a jelentése inkább ’(az események) sűrűjében, fő vonalában lenni’ (vö. «мы всегда будем *находиться в фарватере* великого *строительства* нового человеческого мира»: Русско-болгарский фразеологический словарь. Под ред. С. ВЛАХОВА. Москва—София, 1980. 534), ami kevésbé illik bele a magyar *valaki vagy valami farvizén evez/evickél/hajózik* jelentéskörébe. Elégedjünk meg tehát azzal, hogy a magyar kifejezéshez hasonló jelentésű *плыть/идти/быть/находиться в фарватере кого-л./чего-л.* már 1940 óta szótárazva van az oroszban, tehát időrendi akadály annak sincs, hogy a magyar kifejezést az oroszból eredeztessük. Vegyünk itt is egy példamondatot, ezúttal egy modern történeti tárgyú, frissen megjelent orosz tanulmányból (ez volt egyébként az a mondat, amely a magyar *farvív*-zel való foglalkozásra készített): «В марте 1939 г. усилиями гитлеровской Германии и *следовавшей в ее фарватере* хортистской Венгрии ЧСР была расчленена на три части [...]» (Славяноведение 2001/5: 39). Azt hiszem, elég hűen adnánk vissza az eredeti stílusát, ha így fordítanánk: „1939 márciusában a hitleri Németország és *az annak a farvizén nyomuló* Horthy-Magyarország erőfeszítésével Csehszlovákiát három részre osztották.” Tehát megvan nemcsak az „anyagi”, hanem a funkcionális megfelelés is az orosz *фарватер* és a magyar *farvív* között.

Mindezek fényében csak az látszik valószínűnek, hogy a magyar *valaki vagy valami farvizén evez/evickél/hajózik* frazéma német vagy orosz eredetű, az azonban, hogy pontosan melyik nyelv hasonló kifejezésének a mintájára keletkezett, jelenleg nem állapítható meg. GERSTNER KÁROLY jelen dolgozat kéziratának elolvasása után a német eredet mellett érvelt. Véleménye szerint „sokkal inkább a német *Fahrwasser* részfordítása (illetve népetimológiás átértelmezése) lehet a *farvíz*, mint az orosz szóé, ugyanis ebben az utóbbiban nincs meg az alkatrészek szemantikai átláthatósága (hiszen az orosz szó holland jövevényszóként nem is értelmezhető az eredeti nyelv összetételi elemeiként); hollandul éppen tudhattak-tudhatnak az emberek, de a német helyzete mégiscsak erősebb” (GERSTNER KÁROLY 2002. június 12-i elektronikus leveléből). Az orosz mellett szólhatnak viszont véleményem szerint az, hogy egy ilyen hibrid létrejöttéhez éppenséggel nem árt némi „jótékony félhomály”. Oroszul tudó magyar számára is világos lehet, hogy a *фapвáмep* szó *фap* + *вáмep* elemekből áll, mert az oroszban megvan a *кильвáмep* is (szintén a hollandból: *kielwater*, vö. VASMER, RussEtWb. 1: 557). A *-вáмep* és a magyar *víz* azonosításához nem feltétlenül kell tudni hollandul, ehhez elég az angol *water* ismerete is, viszont a *фap*-elem felismerésében az angol nem segít (vö. ang. *fairway*). A *farvíz* tehát éppenséggel létrejöhetett oly módon is, hogy „megalkotója” az orosz *фapвáмep*, illetve az azt tartalmazó orosz idiomatikus szókapcsolat magyar megfelelőjét keresve a holland eredetű orosz szónak csak a második felét ismerte fel elemi szintű angol nyelvtudása segítségével, a szó első felével viszont nem tudott mit kezdeni, ezért azt lefordíthatatlanul hagyta. Ezt a kérdést az első előfordulás(ok) kontextusa dönthetné el, ezekre rábukanni azonban a mai viszonyok között legfeljebb csak véletlenül lehetne. A szó létrejöttében nem zárható ki a tudatos „ferdítés”, vagyis a szójáték szerepe sem; ebben az esetben viszont egyforma eséllyel szolgálhatott kiindulásul akár a német, akár az orosz szó, illetve az azt tartalmazó kifejezés. Akárhogy történt is, a *farvíz*-nek éppúgy csak véletlenszerű a kapcsolata a *far*-ral, mint a ’régibroncsos szoknya’ jelentésű *fardagály*-nak, amely a német R. *färthingale* ’ua.’ XVI. századi népi etimológiás „értelmesítésével” jött létre (TESz. 1: 844; erre a párhuzamra PÉTER MIHÁLY hívta fel a figyelmemet).

3. Más jövevényelemekhez hasonlóan a transzplantáció után a *valaki vagy valami farvizén evez/evickél/hajózik* (stb.) frazéma is új életet kezdett nyelvünkben. A magyar *far* szó kiváltotta képzetek minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy nálunk a kifejezésnek enyhén pejoratív árnyalata lett, vagyis dicsérőleg nemigen alkalmazzák. Ha valaki másnak a *farvizén evickél*, netán *nyomul* vagy esetleg *óláلكodik*, abban kifejeződik haszonlesés, mafláság, gyengeség vagy más, kevésbé szimpatikus vonás, ami miatt ez semmiképpen sem dicsőség. Ugyancsak a *far* szóval való egybecsengés eredménye az, hogy a kifejezésből elvont *farvíz* jelentése az eredetileg feltehető ’Fahrwasser; víziút, hajózóút’ felől a (*hajó*)*far* szóval való szembesülés következtében a ’Kielwasser; hajósodor, nyomdokvonal’ felé tolódik el. Hajózási szakszövegekből ezt ugyan még nem tudjuk kimutatni, a különböző szótárak és lexikonok a ném. *Kielwasser*, ang. *wake*, or. *кильвáмep*, ol. *scia* stb. megfelelőjeként a *hajósodor*, *hajónyomdok*, *hajósodorvonal*, *nyomdokvonal*, *sodorvíz*, *nyomdokvíz* szavakat adják meg, de a *far* + *víz* összetételeként átértelmezett *farvíz* szinte kínálja magát erre a szerepre, és mint láttuk (29, 31—2), a szaknyelvi hagyományoktól nem befolyásolt szépirodalom már el is kezdett élni ezzel a lehetőséggel.

ZOLTÁN ANDRÁS